

ВЪЗПИТАТЕЛЕН ПОТЕНЦИАЛ НА УЧЕБНИТЕ ПРОГРАМИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА И ЧУЖД ЕЗИК ЗА ФОРМИРАНЕ НА ИНТЕРКУЛТУРНА КОМПЕТЕНТНОСТ

Неда Жечева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията има за цел да представи резултати от анализ на учебните програми по предметите „Български език и литература“ и „Чужд език“ за IV клас на началния етап на основната образователна степен на българското училище с оглед на възпитателния им потенциал за формиране на интеркултурна компетентност в училищна среда. В тази връзка, ще се търси наличието на елементи, съдействащи за формирането на интеркултурност, а именно – толерантност, емпатия, солидарност, противопоставяне на насилието, равнопоставеност и недопускане на дискриминация, както и положителна комуникативна нагласа. Те са свързани с нравственото, интеркултурното и светогледното възпитание и биха били подходящи за включване в учебното съдържание в часовете по езици в рамките на училищното образование, съответно наличието им в официалните документи на Министерството на образованието ще бъде разглеждано като потенциал по отношение на възпитателната работа в тази насока.

Ключови думи: интеркултурна компетентност; обучение по български език и литература; чуждоезиково обучение; учебна програма; IV клас на основното училище; Министерство на образованието и науката

В настоящата статия ще се изследва възпитателният потенциал за формиране на интеркултурна компетентност на заложените в програмите по предметите „Български език и литература“ и „Чужд език“ за IV клас на началната образователна степен елементи, съдействащи за формирането на интеркултурност, а именно – толерантност, емпатия, солидарност, противопоставяне на насилието, равнопоставеност и недопускане на дискриминация, както и положителна комуникативна нагласа. Те са свързани с нравственото, интеркултурното и светогледното възпитание и биха били подходящи за включване в учебното съдържание в часовете по езици в рамките на училищното образование с цел формиране на интеркултурна компетентност.

Като отличителни черти на съвременното обучение по български език и литература в началния етап на основната образователна степен, притежаващи осо-

бена важност по отношение на обучението в мултикултурна среда, Н. Иванова посочва: „комуникативно-речевата насоченост на обучението по български език и литература, субект-субектният характер на педагогическото взаимодействие между учителя и учениците в процеса на обучението..., овладяване на езиковите знания в практически план, на емпирично равнище – в контекста на задачите и произтичащите от тях дейности и упражнения, които се изпълняват, коректното и адекватно използване на терминологията, функционално-стилистичният подход в обучението по български език в началния етап на образование, игровият подход...“ (Ivanova, 2010: 148 – 149). Тези характеристики са застъпени в учебните програми по предметите „Български език и литература“ и „Чужд език“, които понастоящем са преработени и усъвършенствани. Повод за това са промените, заложи в Закона за училищно образование, с които Министерството на образованието и науката цели да реформира цялостно образователната система, налагайки нова философия за по-голяма практичност и приложимост на учебното съдържание, както и за олекотяването му от излишен материал и отделянето на повече време за затвърждаване на знанията и усвояване на ключови компетентности и умения за учене през целия живот в съответствие с политиките за образование на Европейския съюз. Според С. Чавдарова-Костова, от възпитателна гледна точка приложението на гореспоменатите компетентности в ежедневната педагогическа практика може да се реализира като „компоненти на съдържанието на посочените компетентности получат своите своеобразни трансформации под формата на дефинирани възпитателни цели и задачи, които учителите си поставят в рамките на урочната дейност, работата в часа на класа или при извънкласни и извънучилищни дейности“ (Chavdarova-Kostova, 2010: 197).

Поради съгласуването на българската образователна система с европейските политики в тази област поэтапно се подменят старите учебни програми с нови, отговарящи на горепосочените изисквания. В началния етап на образование до момента са въведени всички нови учебни програми за I клас (от учебната 2016/2017 г.), за II клас (от учебната 2017/2018 г.), за III клас (от учебната 2018/2019 г.) и през настоящата учебна година 2019/2020 г. за IV клас.

Учебна програма по предмета „Български език и литература“

По отношение на новата *Учебна програма по български език и литература* следва да се отбележи една отличителна нейна характеристика, а именно приемствеността, осъществена с предходната учебна програма, в широк смисъл, и в частност – като предоставяне на възможности за оказване на възпитателно въздействие. На пръв поглед, прави впечатление обемът на самия документ – само 11 страници, за разлика от предходната програма, която е поместена в 51 страници. Това се дължи на факта, че голяма част от изискванията и стандартите в нея са синтезирани и не така подробно представени както в предходната програма. Общият брой учебни часове за годината се увеличава от 224 уч. часа на 238 уч. часа, като отново за

седмица те са 7 уч. часа – разликата произтича от промените в организацията на учебното време. За езиково обучение се отреждат 3,5 уч.ч. на седмица, като 1,5 уч.ч. от тях са за създаване на текстове – тоест тук отново се набляга на комуникативните умения, но по-специално на умението за създаване на писмени текстове, вероятно поради проблемите в това отношение, често срещани в тестовите за национално външно оценяване след IV и VII клас. Според официална информация на МОН, представена през 2015 г.: „...учениците са отговаряли на всички въпроси с изключение на тези, в които се изисква да бъдат посочени свободни отговори. Най-добре са се справили със задачите за извличане на информация от текст. Изтъкна се недостатъчната работа с учениците върху изграждане на умения за самостоятелно писмено изразяване и аргументиране на теза в началните класове...“⁽¹⁾. Ето защо в програмата се набляга на развитието на умения за изразяване в писмена форма. За обучението по литература броят учебни часове остава непроменен. Като съществена особеност на програмата се посочва „структурираният контекст, който предполага методическа свобода при подбора на методи и средства за постигане на очакваните резултати“ (Ministry of Education and Science, 2017a: 2), която се различава от предходната програма, в която детайлно са указани методите и средствата, които следва да се използват от учителя за постигане на целите, заложиени в програмата. Определени са тематични кръгове – България, българският народ и българският език, приятелството, знанието, културното многообразие и нравствените добродетели, които дават ориентир на учителя за избор на литературните произведения за постигане на целите, заложиени в обучението по литература. Както и в предходната програма, и тук се открива потенциал за извършване на възпитателна работа в областта на патриотичното, интеркултурното, нравственото и светогледното възпитание, като средство за оказване на възпитателно въздействие са литературните произведения, изучавани в клас. Прави впечатление, че преподаването е насочено към усвояването на практически приложими компетентности, като учебното съдържание също следва да бъде представено нагледно и разбираемо за учениците, които трябва да могат да го съотнесат към собствения си живот: „Формирането на знания, умения и отношения се осъществява на емпирико-описателно равнище с опора на сетивния опит и с приоритет на практически значимото знание. Както и в предходните класове въвеждането на нови понятия в четвърти клас се осъществява на емпирико-описателно равнище с опора на сетивния опит и с приоритет на практически значимото знание“ (Ministry of Education and Science, 2017a: 2). Ядрата на учебното съдържание са същите като в предходната програма, но са представени под названието „Области на компетентност“, вместо „Ядра“, а резултатите от обучението са представени като придобити „Знания, умения и отношения“. Самите очаквани резултати са представени в доста по-съкратен вариант за разлика от предходната програма, където представянето е много подробно с подцели и дейности. Учебното съдържание по български език и по литература също не е подробно представено, очертават се основните моменти. От една страна, представена по този

начин, програмата изглежда по-разбираема и ясна за учителя, но от друга страна, подробното разписване на очакваните резултати би дало по-ясна представа за цялостната рамка на изискванията към учениците. За усвояване на нови знания е отредено 50% от учебното време, а за затвърждаване на новите знания – 40%, тоест набляга се на преговора и по-доброто усвояване на учебния материал. Подробно са описани дейности и междупредметни връзки, които допринасят за формирането на ключовите компетентности – това е нов момент спрямо предходната учебна програма. Не се посочват примерни дейности, пряко свързани с интеркултурното възпитание, но присъстват такива, които биха съдействали за формирането на интеркултурна компетентност чрез използването на литературни произведения, като например: „използва езикови и неезикови средства в комуникативна ситуация; задава въпроси по съдържанието на изучаваното литературно или фолклорно произведение; прави коментар в отговор на въпроси, свързани със съдържанието на художествения текст; съпоставяне на български и чужди думи и изрази; прилагане на знания от български език в обучението по чужд език; участие в екипна дейност за изготвяне на презентации, свързани с изучавани произведения; участие в обсъждане на текстове – преразкази, съчинения; мотивирано изказване за чужд ученически текст“ и др. (Ministry of Education and Science, 2017a: 9 – 11). Подчертава се връзката между езикова компетентност, литературна компетентност, комуникативно-речеви компетентности, както и социокултурна/интеркултурна компетентност – тоест формирането на една компетентност чрез друга. Това се обяснява с факта, че между понятията „език“ и „култура“ съществува естествена връзка, способстваща формирането на интеркултурна компетентност. Поради тази причина дейностите, целящи формирането ѝ в училищна среда, е резонно да се съчетават с учебното съдържание по български език и литература. По-конкретно, часовете по литература предоставят подходяща среда за формиране на отношения, свързани с елементи от съдържанието на интеркултурното, нравственото и светогледното възпитание (толерантност, емпатия, солидарност, противопоставяне на насилието, равнопоставеност и недопускане на дискриминация и положителна комуникативна нагласа) с цел формирането на интеркултурна компетентност.

Учебни програми по предмета „Чужд език“

Според учебните програми по чужди езици (английски, немски, френски, испански, италиански и руски език) те се изучават задължително в българските училища от II клас, като в края на IV клас или завършвайки началната степен на образование, учениците следва да владеят съответния чужд език на ниво A1 от Общата европейска езикова рамка. В системата на българското училищно образование втори чужд език се изучава задължително от V клас. Въпреки че изучаването на първи чужд език е задължително от втората година на началния етап на образование, много училища предлагат изучаването на чужд език и в I клас. Освен възможностите за изучаване на чужд език в рамките на училището

се предлагат и множество курсове в сферата на неформалното образование, от които се възползват голяма част от учениците²⁾, което съдейства за повишаването на езиковата им компетентност и благоприятства формирането на компетентност в сферата на интеркултурните взаимоотношения, тъй като по-високото ниво на езикова компетентност улеснява формирането на интеркултурна компетентност.

Новата Учебна програма по английски език за IV клас предоставя цялостна концепция, отново отличаваща се с приемственост спрямо предходната програма, както и при Учебната програма по български език и литература. Учебното съдържание остава непроменено, но се отделя по-голямо внимание на компетентностния подход. Нов момент е увеличаването на броя задължителни учебни часове по английски език от 96 уч. ч. в предходната програма на 102 уч. ч. в новата програма (която влезе в сила с началото на учебната 2019/2020 уч. година). За усвояването на нови знания се предвиждат 50% от учебното време, а за преговор и затвърждаване на знанията, както и за практически дейности – 45%, за контрол и оценка са предвидени 5%, тоест набляга се на качествено усвояване на новия материал, което включва предимно практически задачи, в които ученикът участва активно. Доказателство за това са и методите на оценяване, които включват работата по проекти като задължителен компонент (Ministry of Education and Science, 2017b: 6). В секцията „Подходи и методи за обучението по английски език“ се посочват начините за осъществяването на обучението по английски език в училищна среда, като прави впечатление включването на възпитателната цел за „формиране на базова култура на личността: нравствена, правна, естетическа, физическа, култура на труда и на общуването“ (Ministry of Education and Science, 2017b: 6), което дава ясен знак за уместността на интегрирането на дейности с възпитателен характер за изграждането на нравствени качества, както и на култура на общуването в учебния процес. Обучението по английски език се осъществява още чрез: „развиване на езикови, социокултурни и ключови компетентности“ (пак там), тоест присъстват както езиковата и интеркултурната компетентност (в текста на проектопрограмата се използва терминът „социокултурна компетентност“), така и възпитателният елемент, което дава основание да се твърди, че те са подходящи за комбиниране и могат да окажат синергично въздействие един на друг. Тази комбинация между формиране на интеркултурна и езикова компетентност, както и нравствени качества не се посочва експлицитно в текста на проектопрограмата, но се споменава, че: „учебната програма по английски език за IV клас дава възможност на учителя да използва различни подходи, методи и стратегии на обучение, съобразени с възрастта на учениците, с тяхната мотивация за учене и стимулиращи индивидуалното им развитие“ (Ministry of Education and Science, 2017b: 6), което подкрепя написаното по-горе.

От гледна точка на интеркултурното възпитание се продължава положителната насока от предходната програма за „изграждане на нагласа за межкултурно общуване, развиване на толерантност и интерес към други култури и модели на

поведение, както и на чувство за национална идентичност при поднасяне на социокултурната информация за Обединеното кралство и САЩ“ (Ibid.: 7). Освен това, тъй като формирането на „базова култура на личността“ на ученика (Ibid.: 6) е възпитателна цел, заложена в учебната програма, интегрирането на възпитателни измерения при формирането на интеркултурна компетентност биха съдействали именно за изграждането на учениците като личности в интеркултурен контекст. Това би подпомогнало изпълнението на целите, заложиени в програмата. Въпреки предимствата на програмата в интеркултурно отношение отново се продължава тенденцията за акцентирание единствено върху културите на САЩ и Великобритания и сравняването им с българската, без да бъдат включени и други култури посредством текстове с научнопопулярен характер или художествени произведения в учебника например. По отношение на формирането на ключови компетентности като цел на обучението по английски език, програмата предлага примерни дейности, както и междупредметни връзки, които да подпомогнат постигането на целите. Ключовите компетентности, имащи отношение към формирането на интеркултурна компетентност, са: „Социални и граждански компетентности“ и „Културна компетентност и умения за изразяване чрез творчество“, при първата област се залага на „работа в групи, съвместни проекти, общуване със съученици и учител, изразяване и разбиране на различни гледни точки. Ученикът активно участва в живота на класа и училището, като прилага умения, получени в обучението по английски език, връзка с всички учебни предмети“ (Ministry of Education and Science, 2017b: 8), а при втората се разчита на „дейности за опознаване на собствената култура в контекста на световното и европейското културно наследство, като ученикът активно участва в дейности (постановки, празници и др.), посветени на България, на Обединеното кралство и на САЩ, връзка с учебните предмети български език и литература, музика и изобразително изкуство“ (Ministry of Education and Science, 2017b: 8).

Характеристиките на учебните програми по останалите чужди езици, които се изучават като първи чужд език в началното училище в Р България, а именно *немски, френски, руски, испански и италиански*, са сходни с тези, описани дотук по отношение на учебната програма по английски език, и отново има приемственост с предходните програми. В интеркултурно отношение, общото между всички гореспоменати учебни програми по първи чужд език е поставянето на акценти като: „социокултурната информация за Германия/Франция/Русия/Испания/Италия и германоезични/френскоезични/рускоезични/испаноезични страни се включва активно в учебната дейност и е база за сравнение с българската култура, като цели изграждане на чувство за национална идентичност, толерантност и готовност за межкултурно общуване“ (Ministry of Education and Science, 2017c; 2017d; 2017e; 2017f; 2017g). Усвояването на уменията за сравняване на различни култури благоприятства формирането на критично мислене, което, от своя страна, е важен фактор за формирането на интеркултурна компетентност –

съответно това е предимство на програмите. От друга страна, като пропуск може да се отбележи отсъствието на културна информация за по-широк кръг страни. Както и в програмите по учебните предмети „Български език и литература“ и „Английски език“, така и в програмите по първи чужд език за IV клас (немски език, френски език, испански език, италиански език и руски език), прави впечатление, че в културен план се разчита на включването на информация единствено за традиционно свързаните с дадения език държави, като, се прави сравнение с българския език и култура, което само по себе си, благоприятства формирането на интеркултурна компетентност, но не е предвидено включването на материали и за други страни и култури по света. Разбира се, това не означава, че такива материали не присъстват в учебниците, по-специално в тези по английски език, но те са предимно чуждестранни издания, докато в одобрените от МОН учебници на български издателства по английски език например са представени единствено културите на Великобритания и САЩ, както и българската култура. Включването на разнообразна културна информация не само ще подпомогне формирането на интеркултурна компетентност чрез съпоставянето на собствената култура на ученика с разнообразни културни перспективи, но и ще обогати общата култура на учениците, както и речниковия им запас по изучавания първи чужд език.

Във всички нови учебни програми, утвърдени от МОН, на преден план се извеждат компетентностният подход и практическата приложимост на знанията, уменията и отношенията, придобити в хода на процеса на обучение в училище. Това говори за наличието на тенденция очакваните резултати от обучението в училищна среда да се ориентират в посока формиране на обществено значими компетентности, които са нужни на гражданите на Европейския съюз в ежедневните им дейности, а една от тях е именно интеркултурната компетентност. Учебните програми акцентират на изграждането на компетентности, улесняващи межкултурното общуване, като за тази цел се предвижда включването на културно съдържание в учебните помагала. Освен това програмите целят развитието на личността на ученика, което предполага дейности в областта на възпитанието. Но пред реализирането на подобно начинание в училище съществуват и предизвикателства, най-сериозното от които е подготовката на учителите – компетентности, като интеркултурната и емоционалната компетентност, следва да се формират и у учителя, а не само у учениците. Като част от подготовката на студентите по педагогически специалности в страната все по-често се включват курсове с интеркултурна насоченост, но за по-възрастните специалисти, които преобладават в системата на средното образование, формирането на интеркултурна компетентност и интегрирането на подобни теми и дейности в учебния процес са по-скоро въпрос на лична мотивация и желание.

Acknowledgement. Авторът е докторант в специалност „Педагогика“, Факултет по педагогика на СУ „Св. Климент Охридски“. Научен ръководител: проф. д.п.н. Сийка Чавдарова-Костова, e-mail: schkostova@abv.bg

БЕЛЕЖКИ

1. МОН (2015). МОН представи резултатите от националното външно оценяване в IV и VII клас 04.06.2015 г., Министерство на образованието и науката, електронна страница, секция „Новини“. Видяно на <http://www.mon.bg/?go=news&p=detail&newsId=1199> (28.03.2017 г.)
2. По наблюдения на автора.

ЛИТЕРАТУРА

- Чавдарова-Костова, С. 2010. *Съвременни предизвикателства пред интеркултурното възпитание*. София: Образование.
- Иванова, Н. (2010). *Обучението по български език и литература в мултикултурна среда в началния етап на основната образователна степен*. София: Планета-3.
- МОН (2017). *Учебна програма по български език и литература за IV клас (Общообразователна подготовка)*, утвърдена от министъра на образованието и науката.
- МОН (2017b). *Учебна програма по английски език за IV клас (Общообразователна подготовка)*, утвърдена от министъра на образованието и науката.
- МОН (2017c). *Учебна програма по френски език за IV клас (Първи чужд език)*, утвърдена от министъра на образованието и науката.
- МОН (2017d). *Учебна програма по немски език за IV клас (Първи чужд език)*, утвърдена от министъра на образованието и науката.
- МОН (2017e). *Учебна програма по италиански език за IV клас (Първи чужд език)*, утвърдена от министъра на образованието и науката.
- МОН (2017f). *Учебна програма по руски език за IV клас (Първи чужд език – Задължителна подготовка)*, утвърдена от министъра на образованието и науката.
- МОН (2017g). *Учебна програма по испански език за IV клас (Първи чужд език)*, утвърдена от министъра на образованието и науката.

REFERENCES

- Chavdarova-Kostova, S. (2010). *Contemporary challenges in intercultural education*. Sofia: Obrazovanie.
- Ivanova, N. (2010). *The Bulgarian Language and Literature Teaching in Primary Multicultural Classrooms*. Sofia: Planeta-3.
- Ministry of Education and Science. (2017a). *Bulgarian Language and Literature school curriculum for the 4th Grade (General education)*.
- Ministry of Education and Science. (2017b). *English Language school curriculum for the 4th Grade (General education)*.

- Ministry of Education and Science. (2017c). *French Language school curriculum for the 4th Grade (First Foreign language)*.
- Ministry of Education and Science. (2017d). *German Language school curriculum for the 4th Grade (First Foreign language)*.
- Ministry of Education and Science. (2017e). *Italian Language school curriculum for the 4th Grade (First foreign language)*.
- Ministry of Education and Science. (2017f). *Russian Language school curriculum for the 4th Grade (First Foreign language – compulsory preparation)*.
- Ministry of Education and Science. (2017g). *Spanish Language school curriculum for the 4th Grade (First foreign language)*.

EDUCATIONAL POTENTIAL OF BULGARIAN LANGUAGE AND LITERATURE AND FOREIGN LANGUAGE SCHOOL CURRICULA FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMPETENCE

Abstract. The article aimed at presenting the results of an analysis of school curricula for the school subjects “Bulgarian Language and Literature” and “Foreign Language” for the 4th Grade of Bulgarian primary school level, in view of their educational potential for developing intercultural competence in school setting. The inclusion of elements that facilitate the development of interculturality, such as tolerance, empathy, solidarity, counteracting violence, equality and non-discrimination, as well as positive communicative attitude, are sought in the analysed material. These elements are related to moral, intercultural and worldview education and are suitable to be included in any language school curricula. Thus, their presence in official documents established by the Ministry of Education and Science is considered as a potential for educational work in developing intercultural competences.

Keywords: intercultural competence; Bulgarian Language and Literature education; Foreign Language education; school curriculum; 4th Grade of primary school; Ministry of Education and Science of Bulgaria

Ms. Neda Zhecheva, PhD student

Faculty of Education
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
1504 Sofia, Bulgaria
E-mail: neda_zhecheva@abv.bg